

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2020, c. 6, s. 2: 797-820

Covid-19 Bağlamında Kötülük Probleminin Çeşitleri

The Varieties of the Problem of Evil in the Context of Covid-19

Mehmet SULHAN

Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı,
PhD Student, Bursa Uludağ University faculty of Theology
Department of Philosophy and Religious Sciences
Bursa, Türkiye
msulhan@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1527-498X

DOI: 10.47424/tasavvur.790263

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 04 Eylül / September 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 22 Ekim / October 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Sulhan, Mehmet. "Covid-19 Bağlamında Kötülük Probleminin Çeşitleri". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 (Aralık 2020): 797-820.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.
CC BY-NC-ND 4.0



Öz

Covid-19 salgını, din felsefesinin önemli problemlerinden birisi olan kötülük problemini ve çeşitlerini tekrar gündeme getirmiştir. Kötülük problemi, tarihi kökeni çok eskilere dayanmakla birlikte, tartışma platformlarında güncelliğini korumaya devam eden bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Ateistlerin, Teistleri en çok eleştirdiği konuların başında kötülük problemi gelmekle birlikte, onların da bu konuda tatmin edici bir cevapları bulunmamaktadır. Filozofların farklı olmakla birlikte bu probleme dair mutlaka bir görüşü vardır. Kimine göre iyiliğin bilinmesi için gerekli, kimine göre de belli oranda var olması bu alemin estetiği için zorunludur. Kimine göre de cevabı bulunması gereken temel bir problemdir. İşte bu sorular bağlamında Covid-19 ve kötülük probleminin çeşitlerini tekrar irdeliyeceğiz. Cevaplar ne olursa olsun, bir kitle tarafından bunun cevabı aranmaya devam edilecektir. Kötülük problemini canlı tutan bir diğer temel argüman 'Tanrı sorunu' dur. Bu argüman bağlamında Tanrı'nın olmadığını veya Tanrı'nın anlamsızlığını ifade eden eleştirilerin bulunduğunu ifade edebiliriz. Bu açıdan dinleri eleştirenler olduğu gibi dinin anlamlı olduğunu da savunanlar az değildir. Covid-19 tartışmaları ekseninde Tanrı ve Dinler tekrar eleştiri konusu yapılmaktadır. Kötülük problemi felsefeciler tarafından üç çeşit olarak sınıflandırılmakla birlikte, başka tasnifler de vardır. Bunlar: Doğal, Ahlaki ve Metafizik kötülüklerdir. Başka bir sınıflandırmaya göre ise Varoluşsal, Mantıksal ve Delilci kötülük şeklinde adlandırılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Kötülük, Covid-19, Tanrı, Alem, Felsefe.

Abstract

Covid-19 epidemic has resurfaced one of the most significant matters of religion philosophy, the problem of evil and its varieties. Although the problem of evil has a long history, it continues to be an agenda topic on discussion platforms. One of the main issues Atheists criticize Theists about is "evil". However, they still don't have a satisfactory answer regarding this very question. Concerning this issue, Philosophers are quite different. They absolutely have opinions about this problem. According to some, evil shall exist so that we can realise the great value of kindness, for some it's necessary for the aesthetics of our universe and for some it's a basic problem that seeks an answer.

Here, in the context of evil we will re-examine the Covid-19 epidemic and different acts of evil (that comes along with it). Whatever the answers might be, the answer will always be sought by masses. Another argument that keeps evil alive is "The God Issue". In the context of this argument, we can state that there are criticisms that express the meaninglessness of God and there are criticisms that express the non-existence of God. In that respect, we must know that those who advocate religion's meaningfulness are no less than those who criticise religion. In the context of Covid-19 discussions, God and all religions are being retargeted. The problem of evil is categorized into 3 different versions by philosophers and yet there are still different classifications. They're natural, moral and metaphysical acts of evil. According to another classification, there are existential, logical and evidential acts of evil.

Keywords: Evil, Covid-19, God, World, Philosophy.

1. Giriş

Türkçe kaynaklarda felsefe bağlamında kötülük kavramına genellikle ahlaki kötülük anlamı verilmektedir; salgın hastalık ve doğal afetler gibi fiziksel veya doğal kötülük olarak genel anlamda kullanılmamaktadır, bunlardan ziyade daha çok bela ve musibet kavramları ile ifade edilmektedir.¹ İşte dünyamızı kasıp kavuran ve binlerce insanın ölümüne sebebiyet veren Covid-19 bu salgın hastalıklardan biridir. Bu salgın hastalık genel olarak doğal kötülük olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Covid-19 salgınının bir yönüyle ahlaki bir yönüyle de doğal kötülük olarak değerlendirilebileceğini düşünüyoruz. Çalışmamızda da bunu ortaya koymaya çalışacağız. Bu hastalık, Tanrı tarafından gönderilen bir musibet midir yada insanların bilerek yaydığı ve sebebiyet verdiği bir olay mıdır?

Evrendeki kötülüklerin iyi ve mükemmel bir Tanrı fikri ile bağdaşmadığı yaklaşımı ekseninde tartışılan 'kötülük problemi', Tarih'i açıdan özellikle filozof camiada oldukça eski dönemlere kadar gitmektedir. Tarihin hangi dönemi olursa olsun insanların güç yetiremediği bir salgın hastalık, bela veya musibet, ortaya çıktığında adına ne dersenez deyin, böyle bir durumda kötü-

¹ Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise: Batı ve İslam Din Felsefelerinde "Kötülük Problemi" ve Teistik Çözümler* (Ankara: Vadi Yayınları, 1997), 24.

lük problemi, Tanrı ve dinler sorgulanır olmuştur. Dinlerin çoğu, kötülüğün varlığını inkâr etmemekle birlikte, aslında, kötülük dinlerin varlık sebeplerinden biridir. Bu alemdeki ahlaki kötülük,² dünyada var olan kötülükten yola çıkarak, bazı düşünürler kötülüğü izah için Tanrı'nın gücünü sınırlamaya çalışırken, bazıları da bu işin güçlüğünü açıklayarak bazı çözümler önermektedirler.³ "Ancak Tanrı'nın varlığı, kanıtlanmakla çözülemeyecek bir problemdir. Güçlük, alışılmış usullerle denklem haline getirilemez".⁴ Kötülük probleminde teodise bağlamında çözüm öneren filozoflar, kötülüğün bu dünyada Tanrı'nın varlığına karşı bir delil olamayacağını, buna karşın iyiliğin bilinmesi noktasında gerekli olduğunu savunmuşlardır. Hristiyan ve Müslüman filozoflardan, Gazali, İbn Sina, İbn Rüşd, Thomas Auqstine, Aquino'lu Thomas ve Richard Swinburne bu düşünceyi savunmuşlardır.⁵ Bu minvalde değişik yaklaşım tarzları ortaya çıkmaktadır. Her düşünür her filozof kendi anlayışı ekseninde probleme yaklaşmıştır.

Kötülük problemini holistic açıdan değerlendirenler de vardır. Bunlar olaya tekil değil bütüncül açıdan bakılması gerektiğini, kötülük sorunu genel olarak yaşam felsefemize nasıl bir değişiklik getirmiştir, buna bakmamızın daha isabetli olacağını belirtmişlerdir, aksi takdirde idrakimizin perdeleneceğini ileri sürmüşlerdir. Bu tezi savunanların iddiasını destekleyen alan çalışmaları sonucunda, küresel ısınmanın azaldığı, doğaya gaz salımının ve çevre kirliliğinin minimum seviyeye geldiği gibi hava kalitesinde önemli oranda iyileşme görüldüğü tespit edilmiştir.⁶

Değişik olaylar karşısında bazen benzer yaklaşımlar sergileyenler olduğu gibi zıt bakış açıları getirenler de vardır. Covid-19 benzeri salgın hastalıkların mutlak iyilik ve kudret sahibi bir Tanrı ile bağdaşmadığını savunanlar da az değildir. Bu noktada mensubu olduğu dinin, mezhebin, kültürün ya da yaşa-

² Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 159.

³ Musa Kazım Arıcan, *Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 145.

⁴ Georges Gusdorf, *İnsan ve Tanrı*, çev. Zeki Özcan (Bursa: Emin Yayınları, 2012), 52.

⁵ Özcan Akdağ, Kötülük Sorunu ve Teodise, *The Journal of Academic Social Science Studies*, (Ocak 2015), 477.

⁶ Ahmet Bayındır, "Koronavirüs (Covid-19) Süreci Bağlamında Kötülük Problemine "Holistik Bakış" ve "Sözde Problem" Yaklaşımı", *Turkish Studies*, (Ağustos 2020), 181.

dığı dönemin karakteristik özellikleri kötülük problemine bakış açılarını belirleme noktasında belirleyici olmuştur. Ya da Tanrı'nın varlığının bu problem çerçevesinde değer ifade ettiğini savunanların sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur. Örneğin insanlığa büyük katliamlar yaşatan Hitler, Saddam, Stalin vb. diktatörlerin yaptıkları zulümlerin ya da kötülüklerin Tanrı ve dinler dışında bu dünyada yeterli ikna edici açıklama bulunmadığını da ifade edebiliriz. Fransız Müslüman Filozof Roger Garaudy, kötülüğü tanımlarken ABD ve Avrupa'nın sömürgecilik ve köle ticaretini tarihin en büyük kötülüğü olarak kabul etmektedir.⁷ Sömürgecilik demek, yağma demektir fakat her şeyden önce de katliam demektir.⁸ Tam da bu noktada insan özgürlüğü ve hürriyeti söz konusudur. Yukarıda saydığımız çoğu kötülük çeşidi bilerek ve isteyerek insanın insana yaptığı kötülüklerdir. Covid-19'un da insan eliyle laboratuvar ortamında üretildiği iddiaları söz konusudur. Kötülük problemi dediğimiz yekpare bir konu söz konusu değildir. Değişik şekillerde ifade edilmektedir. Bu konuda bir diğer önemli yaklaşım da bunun sahte bir problem olduğu yönündedir. Bu konunun tartışılacak bir tarafı yoktur diyen azımsanmayacak bir kitle de bulunmaktadır. Buna karşılık karşı cepheden de çok değişik açılardan bu argümanlara itirazlar sıralanmıştır.

Kötülük probleminin tarihine baktığımızda yazılı kaynaklarda antik çağ filozofu Sokrates'e kadar geri gider. O da kötülüğün sebebinin cahillik olduğunu çünkü insanların bilerek kötülük yapamayacağını ifade eder. Dolayısıyla Sokrates'e göre Covid-19 bilerek üretilen bir hastalık olamaz. Biz makalemizde kötülüğü çoğunlukla salgın hastalık anlamında irdeleyeceğiz. Genel olarak bu problem ilk çağ, orta çağ ve yeni çağ olsun tarih boyunca hemen hemen her filozofun konuya dair olumlu veya olumsuz bir fikri olmuştur. Kötülük problemi öncelikli olarak, ilk çağda Epikür-Platon, orta çağda Augustine-Farabi, yakın çağda D. Hume-Leibniz ve modern çağda J. S. Mill-Muhammed İkbal-J. L. Mackie ve daha bir çok filozof tarafından değerlendirilmiştir.⁹ Ancak kötülük probleminin mantıksal bir kanıt olarak ilk defa for-

⁷ Roger Garaudy, *Medeniyetler Diyalogu*, çev. Cemal Aydın (İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 2015), 52.

⁸ Garaudy, *Medeniyetler Diyalogu*, 64.

⁹ Bayındır, "Koronavirüs (Covid-19) Süreci Bağlamında Kötülük Problemine "Holistik Bakış" ve "Sözde Problem' Yaklaşımı".

müllestirenin Yunan filozofu Epicurus olduğu söylenir. M.S 2. yüzyılda yaşamış bir kilise babası olan Lactantius'un aktardığına göre Epicurus kötülük problemini bir ikilem biçiminde şöyle formüle etmişti: Şayet Tanrı gerçek iyi ise bütün kötülükleri ortadan kaldırmayı istemelidir. Şayet Tanrı her şeye gücü yetiyor ise buna da gücü yetiyor. Bütün dinler de Tanrı'nın böyle olduğunu iddia ediyorlar, o halde bütün bu kötülükler nereden gelmektedir.¹⁰ Diyerek konuyu ilk defa formüllestirmiştir.

Epicurus'un bu formülasyonuna, kötülük problemi konusunda kafa yoranlardan biri İngiliz filozof David Hume'dur. Hume bu teoriyi yinelediği gibi ısrarla da savunur. Ayrıca Hume'a göre Epicurus'un eski soruları daha cevaplanamamıştır. O Tanrı, kötülüğü önlemek istiyor da önleyemiyor mu? öyle ise o güçsüzdür. Önleyebilir, ama önlemek mi istemiyor? Öyleyse O kötü niyetlidir. Hem önleyebiliyor hem de önlemek mi istiyor? Öyleyse kötülük nereden geliyor?¹¹ Şeklinde daha çok ateist çevreler tarafından sürekli bir şekilde dile getirilir. Madem Tanrı gerçek iyi ve kötülüğü ortadan kaldırmaya gücü yetiyorsa o zaman neden Covid-19'a izin vermektedir? şeklinde soru güncelliğini korumaktadır.

Covid-19 salgını ve düşündürdüklerini tartışırken tek Tanrılı dinler diye ifade ettiğimiz Hıristiyanlık, Yahudilik ve özelden de İslam dininin Tanrı tasavvurlarını bilmemizde fayda vardır. Çünkü kötülük sorunu her Tanrı anlayışı veya din için aynı kategoride değildir. Her bir tasavvur ve din için değişik ağırlık merkezleri vardır. Bu durum özellikle hem tamamen iyi hem de sınırsızca kudretli olan bir Tanrı'nın var olduğunda ısrar eden felsefi sistemler ve dinler için sorun oluşturmamaktadır.¹² Oysa Tanrı, kötülüğün nedeni değildir. Tanrısal iradenin yanında, kötülüğün kaynağı olarak kabul edilse dahi, insan özgür iradesinin bulunuşu, uzlaştırılması pek mümkün olmayan karşılıklar meydana çıkarır. Şöyle ki, teolojik terimlerle ifade edecek olursak, kötülüğe yönelen cüz'i iradeye hayat hakkı tanıyan külli irade ya güçsüzdür ya da iyi niyetli değildir. Oysa Tanrı'nın mutlak irade ve iyilik oluşundan asla şüp-

¹⁰ Rafiz Manafov, *John Hick'in Din Felsefesinde Kötülük Problemi ve Teodise* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 47.

¹¹ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 12.

¹² Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 19.

he edilemez. Ve Tanrı'nın mutlak iradesiyle hiçbir şekilde bağdaşmaz.¹³ Batı düşünce geleneğinde kötülük sorunu, pesimist ve teist karşıtları olarak iki grup tarafından Tanrı'nın ilahi sıfatlarıyla çelişkili görülmüş olup, onun varlığına itiraz vesilesi yapılmıştır. Özellikle Augustinus ve Leibniz gibi hristiyan teistler bunlara karşı teodise argümanını geliştirmişlerdir.¹⁴ Tarih boyunca kötülük problemini 'sahte problem' olarak kabul edenler de vardır, bunların ortak görüşü: Kötülüklerin reel varlığı yoktur. Kötülük dedikleri şey yokluk, eksiklik ve belirsizliğe dair hususlardır.¹⁵

İslam dininde Kötülük problemi ve açıklamasına ait düşüncelerin temeli ni ve merkezini, Kur'an'ın getirmiş olduğu perspektif şekillendirmektedir. Kötülüğün sebebine ilişkin Kur'an'ın temel görüşü diyebileceğimiz iki husus imtihan ve ceza'dır.¹⁶ Bu iki kavramın anlaşılması kötülük problemi veya Covid-19 özelinde salgını anlamayı nispeten açıklığa kavuşturmaktadır. İmtihan ve ceza kavramları izah edilmeden konu muğlak kalacaktır. İslam dünyasında Gazali, İbn Sina, Farabi ve İbn Rüşd olmak üzere müslüman filozoflar konuyu İslam geleneği ve kaynakları ekseninde yorumlamışlardır. Yahudilik ve Hristiyanlığın da İslam'a benzer tasavvurları olduğunu da unutmamalıyız.

1. Covid-19 Bağlamında Kötülük Problemi ve Çeşitleri

Kötülük problemi, Tanrı tarafından yaratılmış olduğu varsayılan bu dünyada var olduğu ve Tanrı'nın varoluşuna ya da en azından temel özelliklerine zarar verdiği veya gölge düşürdüğü düşünülen kötülüklerle ilgili problem olarak kabul edilmektedir.¹⁷ Günümüzde dünya çapında bir felakete dönüşen Covid-19'u kötülük probleminin çeşitleri ekseninde değerlendireceğiz. Kötülük problemini, Metafizik, Fiziksel ve Ahlaki kötülük şeklinde üçe ayıranlar bulunmaktadır. Bir diğer ayırım çeşidi de varoluşsal, mantıksal ya da delilci kötülük yaklaşımı şeklinde açıklanmaktadır. Makalemizde bu iki görüşü ayrı ayrı ele alacağız ayrıca bunların tarihi tartışmaları ile birlikte Covid-19'un bu konudaki yerine bakacağız. Kötülük problemi şu ana kadar gördük

¹³ Zeki Özcan, *Agustinus'ta Tanrı ve Yaratma* (Bursa: Alfa Yayınları, 1999), 84.

¹⁴ Metin Özdemir, *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*, (İstanbul: Furkan Yayınları, 2014), 350.

¹⁵ Metin Yasa, *Tanrı ve Kötülük*, (Ankara: Elis Yayınları, 2016), 14.

¹⁶ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 17.

¹⁷ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005), 1028.

ki, dinlere ve felsefi teizmin ifadesine göre Tanrı, diğer sıfatlarının yanında sınırsız merhamet, iyilik ve adalet vasfına da sahiptir. Ancak evrendeki olayları incelediğimizde, evrende inkârı kolay olmayan fiziksel ve ahlaki kötülüklere şahit oluruz. Tam da bu noktada çok karışık bir denklem ile karşılaştığımızı ve çözümünün sanıldığından daha zor olduğunu kavramış oluruz.

Tanrı varsa Covid-19 gibi salgın bir hastalık neden vardır? Ya da kudretli ve iyi bir Tanrı'nın yarattığı evrende kötülük nasıl olur? Gibi sorular aklımıza gelir. Böyle iyi bir Tanrı eğer gerçekten varsa, iyiliğin zıttı olan kötülük evrende hiç olmamalı değil midir? Binlerce insanın hayatına mal olan doğal afetlerin depremler, fırtınalar, salgın hastalıkların ve diğer afetlerin kaynağı nedir? Tanrı veya doğa mıdır? Tanrı doğal felaketlere, hastalıklara ve savaşlara neden müsaade etmektedir? Neden önlemiyor bu felaketleri? Net bir ateistik ifade ile, 'Tanrı varsa kötülük yoktur, kötülük varsa Tanrı yoktur', denilebilir mi? Ya da buna nasıl bir izah getireceğiz. Kötülük probleminin geleneksel felsefi tarifleri arasında ilk dikkat çeken ilkçağ Yunan filozoflarından Epicurus'a ait olduğunu yukarıda dile getirmiştik. Fakat, David Hume'un Epicurus'a atfederek ortaya koyduğu ikilemsel formül, hala klasik geçerliliğini muhafaza etmektedir: "O (Tanrı), kötülüğü önlemek istiyor da önleyemiyor mu? Öyle ise o güçsüzdür. Önleyebiliyor ama önlemek mi istemiyor? Öyleyse O kötü niyetlidir. Hem önleyebiliyor hem de önlememek mi istiyor? Öyleyse kötülük nereden geliyor"?¹⁸ Şeklindeki mantıksal izah ve geçerliliğini Covid-19 tartışmalarında da potansiyel olarak korumaktadır.

Genelde felsefenin özelde de din felsefesinin merkezinde olan bu problem, herhangi bir Tanrı tasavvuruna sahip olmayan bireyler için doğa olaylarının kaçınılmaz sonucu olarak kabul edilmektedir. Teistik bir Tanrı inancına sahip kişiler için ise, sevgi Tanrısından beklenmedik bir durum gibi inanç önünde engel ya da en azından anlaşılmaz bir problem olarak kendisini hissettirmiştir.¹⁹ İnsanların Covid-19 hastalığı karşısındaki çaresizliği ve kötülük problemini tartışırken yakın dönem filozoflarından Alvin Plantinga, Richard Swinburne, Anthony Flew, John Mackie ve benzer filozofların bu konu hakkındaki görüşlerini göz önünde bulundurmak zorundayız. Çünkü "kötülük"

¹⁸ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 32.

¹⁹ Manafov, *Kötülük Problemi ve Teodise*, 12.

hem felsefi teistik hem dini teolojik bir sorun olarak ifade edilmektedir.²⁰ Onların yaklaşımı bize ufuk açacaktır.

Covid-19'u ahlaki bir eylem mi yoksa doğal bir kötülük mü olarak ele alacağız. Kötülük, Din felsefesi literatüründe genel olarak bu iki farklı isim altında ele alınır: Fiziki kötülükler ve ahlaki kötülükler, daha çok insanın özgür bir varlık olarak ortaya koyduğu eylemlerle ve onların sonuçları ile ilgili olan cinayetler, savaşlar, zulümler, tecavüzler, zorbalıklar, katliamlar, intiharlar, soykırımlar, işkenceler ve benzeri gibi insan kaynaklı kötü durumlar için kullanıldığı halde, doğal kötülükler daha çok insandan bağımsız meydana gelen depremler, hortumlar, seller, yangınlar, tsunamiler ve kuraklıklar gibi doğada cereyan eden kötülöklere işaret eder. Kötülük ister Covid-19 gibi insan kaynaklı olsun, isterse de doğa kaynaklı olsun din felsefesinin tartışma alanında bulunmaktadır. Bir din felsefecisinin buna kayıtsız kalması söz konusu değildir. Şimdi ahlaki ve doğal kötülükleri daha ayrıntılı inceleyelim.

1.1. Covid-19 ve Doğal Kötülük

Covid-19'u doğal bir kötülük olarak kabul eden ve zaman zaman karşımıza benzer hastalıkların çıktığını söyleyen önemli bir kitle bulunmaktadır. Bunlar salgında insanın bir müdahalesinin bulunmadığını kabul etmektedirler. Bunlar tarihin değişik dönemlerinde meydana gelen salgın hastalıkları delil olarak göstermektedirler. Fiziksel ya da doğal kötülük değişik şekillerde tanımlanmıştır. Kimisi bunu Tanrı'nın işi olduğunu, kimisi de bunu doğanın kendi iç yapısından meydana gelen olaylardır şeklinde değerlendirilmiştir. Bu alemde meydana gelen kötü olaylar, ateist olsun veya olmasın hemen hemen herkesin şikayetçi olduğu ve olmasını istemediği olaylardır. Bunun bazen insanlar açısından trajik sonuçları olmaktadır.²¹ Tabii afetlerin ve bazı bireysel ya da salgın hastalıkların sebep olduğu acı ve ızdıraplar doğal kötülük kabul edilmektedir.²² İşte günümüzde Dünya'yı saran coronavirüs salgını bunun en güncel örneğidir. Şu an bütün dünyada milyonlarca insan hastalığı kapmış durumda ve yüz binlercesi de ölmektedir. İnsanlık bu durum karşısında adeta

²⁰ Manafov, *Kötülük Problemi ve Teodise*, 14.

²¹ Aydın Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2002), 110.

²² C. Stephen Evans - R. Zachary Manis, *Din Felsefesi İman Üzerine Rasyonel Düşünme*, çev. Ferhat Akdemir (Ankara: Elis Yayınları, 2010), 174.

çaresizlik içindedir. Buna benzer salgın hastalıkların tarihin hemen hemen her döneminde değişik isimlerle meydana geldiğini biliyoruz.

Orta çağda yaşamış olan Yahudi düşüncesinin önemli isimlerinden olan İbn Meymun, doğal kötülük sorununa yaklaşımı Yeni-Eflatuncu gelenek çizgisinde sürdürmüştür. Aynı zamanda müslüman İbn Sina ve Farabi benzeri bir yaklaşımla Tanrı'nın kemalinden hareketle, yaratma fiili ile var olan şeylerin iyi olduğu kanaatine varmıştır. Zira kötülüklerin bir eksiklik olmayıp Tanrı'nın ilahi hikmetinin bu alemdeki yansımaları olduğunu belirtmiştir. Çünkü oluş ve bozuluş türlerin hayatını sürdürmeleri için elzem olduğunu söylerken bizim Tanrı'nın hikmetinin çoğunu bilemeyeceğimizi iddia etmektedir. Diğer taraftan da insanlar arasındaki kötülüğü de insanların istek ve arzularına bağlamaktadır. Dolayısıyla kötülüğün kendisi bir varlığa sahip olmadığını, kötülük olarak isimlendirilen şeylerin bir eksiklik olduğu kanaatinde-dir.²³

Adına ister veba, ister çiçek hastalığı, isterse de Covid-19 diyelim bunun bir realite olduğunu biliyoruz. Benzeri salgınlar felsefe literatüründe genellikle kötülük problemi olarak kabul edilmektedir. Çağımızın önemli filozoflarından Richard Swinburne ve John Hick benzer bir şekilde, kötülüğü failin durumuna göre ahlaki ve doğal olarak ikiye ayırdıktan sonra doğal kötülüğü şöyle tanımlar: Doğal kötülükten anlaşılan, insanlar tarafından bilerek meydana getirilmeyen ve insanların kendi kusurlarının bir sonucu olarak meydana gelmesine müsaade edilmeyen bütün kötülüklerdir. Doğal kötülük, insanlarda olduğu gibi hayvanlara da ait olan hem fiziksel acıyı hem de zihinsel acıyı içerir; hastalıkların, doğal afetlerin ve insanlar tarafından tahmin dahi edilemeyen olayların bütün acı izleri bu türdendir. Maddi kötülük acıdan, hastalıktan ve ölümden oluşur ve canlı varlıkların mevcudiyetlerinde bir koşul haline geldiğini söyler.²⁴ Whitehead ise tanımını şu şekilde açıklamaktadır. "Bütün fiziksel kötülükler, ilahi takdirin bir sonucu değildir. İnsanların maddi hatalarının payı göz ardı edilemez",²⁵ demektedir. Burada insan faktörü az da olsa işin içine sokulmuştur. Covid-19 salgını içinde benzer senaryolar konuşulmaktadır. Bazıları Çinlilerin yediği yarasadan bulaştığını bazıları da Çin'in

²³ Özcan Akdağ, "İbn Meymun'a Göre Kötülük Sorunu," *Felsefe Dünyası*, (09.10.2020), 159-160.

²⁴ Manafov, *Kötülük Problemi ve Teodise*, 39.

²⁵ Mevlüt Albayrak, *İbn Sina ve Alfred North Whitehead Açısından Tanrı-Alem İlişkisi ve Kötülük Problemi* (Isparta: Fakülte Kitapevi Yayınları, 2001), 192.

Vuhan şehrinde insan eliyle laboratuvar ortamında üretildiğini söylemektedir.

Konumuz bağlamında da Mehmet Aydın'ın belirttiği gibi, "ateist iddiaların çoğu! dünyada gereğinden fazla kötülüğün bulunduğu' düşüncesi çerçevesinde dönüp dolaşmaktadır. Her şeyden önce bu 'gereğinden fazla' sözü, oldukça üstü kapalı bir sözdür. Ateist, insanlık tarihi boyunca var olageldiğine inandığı büyük felaketleri, doğal afetleri vesaireyi birlikte düşünerek böyle bir yargıya varıyor olsa gerektir. Oysa bizim evren hakkındaki bilgimiz oldukça yetersizdir; dolayısıyla topyekûn evrende gereğinden fazla kötülük var mı, yok mu, bu konuda bir şey söyleyemeyiz".²⁶ Aydın'ın da ifade ettiği gibi evren ve evrende meydana gelen olaylar hakkında acaba ne kadar bilgi sahibiyiz ki kesin ifadelerle bu konu hakkında fikir beyan edelim.!

1.2. Covid-19 ve Ahlaki Kötülük

Ahlaki kötülük, bireyin iradesini kötü şekilde kullanması sonucu hata yapmasıdır.²⁷ Covid-19'u ahlaki kötülük olarak kabul edenler daha çok insan özgürlüğü ve hürriyeti noktasında olaya yaklaşmaktadırlar. Ahlaki kötülükler birey bazında daha özel ve sınırlıdır. Her ne kadar fiziksel kötülükler teizm için sorunsal bir alan olarak dile getirilse de ahlaki kötülük gıybet, egoizm, kıskançlık, iftira, açgözlülük, yalan, yalancı şahitlik, günah, duygusuzluk, ve benzeri kavramları sayabiliriz. Daha genel ifade ile onları da kapsayan daha büyük ölçekli savaş ve soykırımlar gibi sadece ahlaksız kötülükler şeklinde kabul görmektedir.²⁸ John Hick, kötülüğü failine göre tanımlamamız gerektiğini ifade ederken, ahlaki kötülüklerin de insan kaynaklı olduğunu söylemektedir; Zalim, gaddar, adaletsiz, vahşi ve sapık düşünce ve davranışlar bu tür kötülüklerdir derken, aslında ahlaki kötülüğün tanımında en temel kavramın bu kötülüğün sahibi ve failinin insan olduğunu söylemektedir.²⁹ Burada doğa, doğal olayların bir katkısı söz konusu değildir. Buna güzel bir açıklama getiren, Augustine'e göre, " özgür iradesinden dolayı günah işleyen yaratık sadece hiçbir özgür iradesi olmadığı için günah işlemeyen yaratıktan daha mü-

²⁶ Aydın, *Din Felsefesi*, 216.

²⁷ Yasa, *Tanrı ve Kötülük*, 20.

²⁸ Manafov, *Kötülük Problemi ve Teodise*, 41.

²⁹ Manafov, *Kötülük Problemi ve Teodise*, 43.

kemmeldir".³⁰ Burada Augustine'e, daha açık bir ifadeyle, Tanrı'nın kötülüğe izin vererek mevcut dünyadan daha mükemmelini tasarladığını iddia etmektedir. Kötülüğe izin verme sebebini de: Yaratıkların, ahlaklı, akıllı ve özellikle özgür olmalarından kaynaklanmaktadır.³¹ Akıl ve iradenin önemine dikkat çekmektedir. Bir Çinlinin ister özgür iradesi ile yabancı bir hayvan eti yemesiyle bulaşın isterse bilerek ve kötü niyetle laboratuvar ortamında yarattığı bir virus olsun, her iki durumda da bu ahlaki bir kötülüktür. "İnsanın iradesini kötüye kullanmasından kaynaklanan ahlaki kötülükler, genel olarak, irade hürriyeti ile Tanrı'nın gücünün bağdaştırılamayacağı esasına dayanır."³²

Akıl ve irade Tanrı'nın insana verdiği en büyük ve en önemli iki temel yeti kabul edilmektedir. Covid-19 işte bu akıl ve irade ile meydana geldiye insanoğlu sorumludur denebilir. Ahlaki kötülük, 'özgür irade savunusu' içinde özel bir yere sahiptir.³³ Özgür irade konusunda iddialı filozofların başında Alvin Plantinga gelmektedir. Plantinganın öne sürdüğü özgür irade savunmasını şu şekilde özetleyebiliriz: Çoğunlukla özgür olan bir dünyada, kötü eylemlerden daha fazla iyi eylemlerin icra edildiği özgür bir dünya, şartların eşit olduğu ortamda, hiçbir şekilde özgür varlık bulundurmeyen bir dünyadan çok daha kıymetlidir. Şu hâlde Tanrı özgür davranan bireyler yaratabilir, fakat onların iyi ve doğru fiiller yapmasını dayatmaz. Eğer Tanrı böyle yaparsa, bu durumda onların özgürlüğünden söz edemeyiz. İyilik ya da kötülük özgürce yapılmamış olur. Tam da bu noktada Tanrı hem ahlaki iyilik yapabilen özgür varlıklar yaratır hem de onların yapacağı iyiliğe engel olmaz. Onlar dilediği zaman kötülük noktasında da özgür olmalı. Ahlaki kötülüğün temeli bu özgür iradelerini kötülük yapmak için kullanan varlıklardan kaynaklanmaktadır. Tanrı'nın burada her şeye güç yetirmesi ya da kötülük istemesi söz konusu değildir.³⁴ Plantinga'nın özgür irade savunusunu Covid-19 sürecinde daha net görebiliyoruz. Uzmanların önerdiği tedbirlerden maske, mesafe ve diğer tedbirlere toplumun çoğunluğu tarafından uyulmadığı için hasta-

³⁰ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 44.

³¹ Ö. Akdağ, "Kötülük Sorunu Ve Teodise," *The Journal Of Academic Social Science Studies* 473-480, 2015, 476.

³² Yasa, *Tanrı ve Kötülük*, 21.

³³ Metin Yasa, "*Kötülük Sorunu*", *Din Felsefesi*, ed. Recep Kılıç - Mehmet Sait Reçber (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 205.

³⁴ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 46.

lık çok kısa bir sürede Çinden tüm dünyaya yayıldığına şahit olduk. Bu pervasızlığın sonucunda milyonlarca insan hastalığa yakalandı. Şu ana kadar da yüzbinlerce insan öldü ve salgın büyük bir hızla yayılmaya devam etmektedir.

Anthony Flew, Mackie ve öteki eleştiriciler Plantinga'nın savunmasını tatmin edici ve yeterli bulmamakta ve ona çeşitli itirazlar yöneltmektedirler. Anthony Flew'e göre, örneğin, nedensel determinizm ile özgürlük, gerçekten birbiri ile bağdaşmaz şeyler değildir derken de O "İlahi Kudret ve İnsani Özgürlük" adlı makalesi boyunca "Tanrı'nın, insanları onların hepsi de daima özgürce doğruyu seçebilecekleri şekilde yaratabileceğini söylemekte hiçbir çelişki olmadığını" göstermeye çalışmaktadır.³⁵

Hastalıkların üretilmesi ve yayılması noktasında da insan faktörü belirleyicidir. İnsan kendi fiillerinin yaratıcısıdır. Bu bağlamda insan hürriyeti ve determinizm bağlamında, "eğer Tanrı insana hür iradeyi vermiş ise, bu iradenin kötülük için kullanılmasına mâni olamaz demektir; dolayısıyla Tanrı, insanın yaptıklarından sorumlu değildir" diyebiliriz.³⁶ Compatibilistlere³⁷ göre Tanrı iyilikler ile dolu ahlaki bir dünya yaratabilir ve varlıklar her zaman özgür iradeleriyle bu dünyada kötülük yapmadan fiillerini icra edebilirler. Plantinga, bu özgür seçimlerin, determinizmin herhangi bir biçimi ile bağdaşmadığını söyler. O özgürlük noktasında bireylerin yapıp yapmamakta tamamen özgür olmalarını savunur. "Tanrı, daima doğru seçim yapan varlıklar yaratabilir, ancak bu varlıklar özgür olamazlar. Aynı şekilde, Tanrı özgür farklılıklar yaratabilir, işte bu durumda gerçekten özgür olacaklarsa, onların eylemlerinin daima doğru ve iyi olması zorunluluk ve kesinlik içinde önceden belirlenemezdi."³⁸

Mehmet Aydın'ın belirttiği gibi Mackie ve Flew'un görüşü sadece zayıf değildir; aynı zamanda anlamsızdır ve empirik içerikten yoksundur derken konuyu şöyle açıklamaktadır: Sürekli iyiyi seçen insanda, kötülüğe meyleden yatkın bir tarafın bulunmaması demektir. Bu misalde iyiyi tercih eden kişi,

³⁵ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 47.

³⁶ Aydın, *Din Felsefesi*, 146.

³⁷ Türkçede "bağdaşıcılık" şeklinde çevrilmektedir. Bu düşünürler determinizmin olduğu yerde özgür iradenin olamayacağını ifade ederler.

³⁸ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 48.

kötülüğe yatkın bir tarafına rağmen iyilik yapıyor. Bu tercihin ahlaki değeri bundan kaynaklanmaktadır. Fakat varlık bu şekilde yaratılmalıydı dediğimizde artık yatkınlığa, dolayısıyla ahlaki seçime alan kalmaz. Bunun dışında, Tanrı'nın insanı özgür ve sürekli tercih eden şekilde yaratabileceği varsayımı empirik bir içerikten de uzaktır. Gerçek şu ki "ortada böyle bir reel varlık yoktur. Var olsaydı da ona 'insan' değil başka bir ad bulmak gerekirdi.³⁹ Kısaca ifade edecek olursak, Covid-19 salgını örneğinde olduğu gibi özgür irade savunmasının sağladığı güçlü ve etkili cevap karşısında mantıksal kötülük probleminin teizm karşısında sağlam bir kanıt oluşturamadığı anlaşılmaktadır denilebilir.

Teist düşünürler, teist olmayanlar karşısında durumlarını "özgürlük" kavramı ekseninde savundular. Kötülük, özellikle ahlaki ve belli bir miktardaki kötülük, özgür yaratıkların olabilmesi için kaçınılmazdır, diye savunuldu. Birbirini tamamlayan iki zıt durum şeklinde açıklayabiliriz. Bizce de bu doğru görülmektedir; özgürlük olacaksa kötülük kaçınılmaz gözükmektedir. Ayrıca özgürlüğün değeri burada tartışmaya açılabilir. O halde özgürlük bunca sıkıntı ve eleme değer miydi? Ya da bedeli ağır olan bu özgürlüğün karşılığı nedir? İkincisi özgürlüğün bir ölçüyle makul gördüğü kötülük, özgür bireylerin kendi özgür iradeleri sonucu yaptıkları kötülüktür, işte ahlaki kötülük diye tanımladığımız kötülük türüdür. Başka bir açıdan insanın karar ve eylemleri ile ilgisi olmayan fiziksel kötülükler vardır. Fırtına, hortum, depresyon ve benzeri doğal afetlerin insan iradesi ile bir ilgisi olmayan durumları özgür iradesi bağlamında nasıl izah edebiliriz?⁴⁰ Ya da bu kötülüklerin başka bir önemli sebebi ve açıklaması olmalı değil midir? Diye itiraz hakkı doğurmaktadır.

Fıtratı gereği bütün insanlar için özgürlük gerçekten değerlidir. Nitekim o, insanı öteki varlıklardan ayıran belki de tek özelliktir. Her ne kadar hayvanlarda kısmen özgürlük isteği olsa da gerçek anlamda özgürlük yoktur. Bununla birlikte meleklerde de özgürlük söz konusu değildir. Bazen de kötülük, iyiliğin karşıtı değil de ona ulaştıran zorunlu bir vasıta olarak kabul edil-

³⁹ Mehmet S. Aydın, *Tanrı-Ahlak İlişkisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990), 186.

⁴⁰ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 52.

miştir.⁴¹ Yukarıdaki bilgilerden hareketle şunu diyebiliriz, Özgür irade yoksa inancın da anlamı kalmamaktadır. Ya da kulluk bilinci söz konusu edilemeyecektir. Özgür irade varsa sorumluluk da vardır.

1.3. Covid-19 ve Metafizik Kötülük

Metafizik kötülük ifadesinin ilk kez Leibniz tarafından kullanıldığı genel kabul görmektedir. Filozofun bu tabiri evrenin sonluluğu ve sınırlılığı olgusuna işaret eder. Leibniz kötülüğü üç türlü kabul eder: Metafiziksel kötülük: Bu sadece *kemal* olmaması halidir. Tabii kötülük: Bu da elem ve acılardır. Ahlaki kötülük: Bununla günah ifade edilmektedir. Leibniz'e bir soru yöneltebilsek, kötülük ya da daha özel olarak Covid-19 salgını bu üç türün hangisinde yer almaktadır? Diye bir soru sorduğumuz zaman o, metafizik kötülüğü asıl kabul eder. Diğer çeşitler bu kavramdan çıkmaktadır. Allah ne tabii kötülüğü ne de ahlaki kötülüğü mutlak olarak istemez. Ancak Allah'ın iki türlü iradesi vardır. Birisi, fiilden önceki iradesidir ki hayra yönelir. Allah bu irade ile hayır olduğu için hayrı murat eder. Diğeri sonradan gelen nihai iradedir ki, bununla, hayırları mukayese edip işlerinden, birleştikleri zaman en büyük hayrı meydana getirmeye müsait olanları diler. Leibniz'in ifadesiyle: Kötülük, bu en büyük hayrın, başlangıçta en lüzumlu şartlarından biridir. Ona göre Tanrı mükemmel ve iyi olandır.⁴² Başka şekilde Tanrı tasavvur edilemez ya da Tanrı'nın iradesi başka şekilde açıklanamaz demektir. Kötülük yaratılanın sınırlamasından kaynaklandığından, kötülüğün müspet bir gerçekliği yoktur, tam aksine aslında basit olarak yok sayılmaktan ibarettir.

Thomas Aquinas ve Gazali'nin Covid-19 bağlamındaki metafizik kötülük nedir tanımlarına bakalım. Metafizik kötülük konusunda Thomas Aquinas, problemi şöyle açıklar: "Eğer iki karşıttan birisi sonsuzsa, ötekinin varlığı tamamen yok edilir. Fakat Tanrı fikri sonsuz iyilik fikridir. O halde eğer Tanrı varsa, hiçbir kötülük olamaz. Fakat kötülük vardır. O halde Tanrı yoktur" demektir. Sonuç olarak Covid-19 varsa Tanrı yoktur demektir. Gazali ise kötülük problemini şöyle özetler:

⁴¹ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 122.

⁴² Manafov, *Kötülük Problemi ve Teodise*, 44.

*“Belki, Allah'ın merhametli ve merhametlilerin en merhametlisi olmasının anlamı nedir? diye soracaksın. Merhametli bir kişi, felakete uğramış, belaya maruz kalmış, sıkıntıya düşmüş, hastalanmış birini görmez ki, eğer onun bu durumunu ortadan kaldırılabiliyorsa, hemen kaldırmak için koşmasın. Şüphesiz Allah her belayı savuşturabilir ve her yoksulluğu ve kederi önleyebilir, her hastalığı ve zararı ortadan kaldıracaktır. Fakat dünya, hastalıklar, meşakkatler ve felaketlerle dolup taşmaktadır. O bunların hepsini ortadan kaldırmaya muktedirdir. Ama yine de kullarını felaketler ve belaların getirdiği sıkıntılar içerisinde terk etmiştir”.*⁴³

Bunu da Allah'ın Dünya'nın yaratılma gayesine uygun olduğunu imtihanın başka şekilde gerçekleşmesinin söz konusu olamayacağına yormaktadır. Dünya bu şekilde anlam ifade etmektedir. “Tanrı, neden kötülüğe müdahale etmemektedir?” gibi bir soru Gazaliye göre bir anlam ifade etmemektedir. Çünkü bizim şer bildiğimiz şeylerin altında bir hayır olabilir demektedir. Tanrı'nın her işinde bir rahmet ve ilahi hikmet bulunduğu, hikmetsiz bir şey yaratmayacağına dikkat çeker.⁴⁴ Dolayısıyla Gazali, Covid-19 dünyanın yaratılma gayesine uygundur der. Filozofların bu konuda da tek bir cevapları olmadığı gibi yorum ve önerileri de birbirinden farklıdır. Bazıları mensup oldukları dini inanç ve kültürün etkisiyle konuyu açıklamaya çalışmışlardır. Bir hastalık yada olay karşısında bir Müslüman ile Hristiyanın cevabı farklı olacaktır.

2. Covid-19 Bağlamında Kötülük Problemine Diğer Üç Farklı Yaklaşım

2.1. Covid-19 ve Varoluşsal Kötülük Problemi

Varoluşsal kötülük problemi, Covid-19 sorunun soyut ve kavramsal boyutuna ilaveten, bir de gerçek hayat boyutu vardır. Varoluşsal yaklaşım, gerçek anlamıyla kötülüğün tecrübe edilmesinin, birinin Tanrı'ya ve dünyaya karşı tutumunu nasıl belirlediğini anlamlandırdığını içerir.⁴⁵ Kötülük probleminin varoluşsal formu, teizmin, bu dünyadaki kötülükler karşısında ahlaki bir protesto, öfke ve duygusallık temellerine dayalı olarak sorgulanması ve reddedilmesi veya “insana ölümden başka tercih sunmayan ve insanı bu dün-

⁴³ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 34.

⁴⁴ Yaşar Türkben, *Kötülük Problemi: Gazali-Swinburne Mukayesesi*, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/21, (Ocak-Haziran 2009), 92-93.

⁴⁵ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 35.

yada eli kolu bağlı bir şekilde bırakan Tanrı'ya karşı, insanın baş kaldırması Tanrı'nın Holocaust⁴⁶ gibi ölüm kamplarında sessiz kaldığı için protesto'' edilmesi,⁴⁷ yada salgın hastalık karşısında insanların çaresiz bir şekilde beklemesidir, şeklinde değişik yorumlamalar yapılmaktadır. Tabii bunların yanında başka yorum ve anlamlandırmalarda söz konusudur. Tek bir boyuttan durum açıklanamaz. İnsanın varlık ve mahiyetinin tek boyutlu olması söz konusu değilken akli, ahlaki ve duygusal ifadeler açıklanmalıdır. Covid-19 salgını varoluşsal bir perspektiften değerlendirilirken de bu boyutlar gözardı edilemez. Covid-19 benzeri salgın hastalıklardan ölenlerin sorumlusu, onlarla alakalı yasaları koyan Tanrı değil, var olan yasaları dikkate almayıp tedbiri elden bırakan ihmalkar davranan kişilerdir. Ya da masum kadın ve çocukların üzerine kimyasal ve biyolojik bombaları yağdıranlar kendi hür iradeleriyle bu fiilleri işlemişlerdir. Burada Tanrısal bir irade söz konusu değildir.⁴⁸

Hiroşima, Halepçe, Bosna Hersek, Filistin, Suriye ve Vietnam gibi benzer insanlık dışı olayların ürkütücü sonuçları, hayat için yıkıcı etkileri, insanlığın bu "savaşta" kendisini yalnız hissetmesi, çağdaş insanın bilincinde kendi varlığının anlamını bulma işini de zorlaştırmıştır. Varoluşsal kötülükler bu nedenle daha çok edebi anlatımlarla Tanrı'ya karşı bir tür başkaldırı ifadeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Jean Paul Sartre, Albert Camus gibi felsefecilerin yapıtlarında en derin ifadelerini bulan bu yaklaşımlar, özellikle de Dostoyevski'nin klasikleşen Karamazof Kardeşler 'den biraz da edebiyatçı olmanın verdiği kolaylıkla farklı bir üslupta ölümsüzleşmiştir. Varoluşçu yaklaşım diğer tutumlardan farklı olarak Tanrı'yı inkâr etmez, o'nun yokluğuna ilişkin delil bulma gibi bir endişesi de söz konusu değildir. Ancak Tanrı'yı hesaba çeker, suçlar ve yargılar. Çünkü o'nun adaletsizliğe, kötülüğe, ölüme engel olmadığı düşünülür.⁴⁹

Albert Camus, kötülük problemini çok basit bir varoluşsal ikileme ifade eder: "Ya biz özgür değiliz ve her şeye gücü yeten Tanrı kötülükten sorumludur. Ya da biz özgür ve sorumluyuz ama Tanrı her şeye gücü yeten değil-

⁴⁶ Nazi soykırımı ya da Adolf Hitler liderliğindeki Nazi Almanya'sının orada yaşayan Yahudilerin sistemli bir şekilde soykırımı tabii tutulmaları.

⁴⁷ Manafov, *Kötülük Problemi ve Teodise*, 49.

⁴⁸ Özdemir, *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*, 357.

⁴⁹ Manafov, *Kötülük Problemi ve Teodise*, 50.

dir".⁵⁰ Kısaca ya özgürüz ya da değiliz veya sorumluyuz ya da değiliz şeklinde bu yaklaşımı açıklayabiliriz. Burada işlenen büyük suçların sorumlusu insan ise bunun Tanrı katında karşılığı olduğu şayet Tanrı suçlanıyorsa soru ve sorunlar farklı bir boyuta evrilmektedir. Bu da bize yeni soru işaretleri demektir. Albert Camus, ona göre Tanrı olsaydı dünyada ölüm ve benzeri hadiseler olmazdı. Çünkü o haklı olan asla öldürmeyendir. Buda bize Tanrı'nın olmadığını gösterir demektir.⁵¹ Jean Paul Sartre ve Albert Camus'un bu değerlendirmelerini salgın hastalık veya Covid-19 varlığı Tanrı'nın yokluğu şeklinde formüleştirebiliriz.

2.2. Covid-19 ve Mantıksal Kötülük Problemi

Mantıksal kötülük yaklaşımı genel itibariyle Tanrının varlığına karşı bir delil olarak ön plana çıkmaktadır. Mantıksal çelişki kavramından faydalanarak bir yaklaşım ile bu problem izah edilmeye çalışılmaktadır.⁵² Bunu savunanların başında da J. L. Mackie gelir o, Tanrı ve kötülük gibi iki önermenin birbiriyle çeliştiğini, birisini kabul ettiğimizde diğerini kabul edemeyeceğimizi söyler. Bunu da Mantıksal Kötülük olarak isimlendiren delil teizme ait birtakım inançları açıklama ve uzlaştırma problemidir; yani "mantıksal bir problemdir." Mackie'nin mantıksal versiyonun en yalın bir şekilde ifadesi şöyledir: Tanrı her şeye gücü yetendir, Tanrı tamamen iyidir ve yine de kötülük vardır. Mackie bu üç önermenin bir arada olamayacağını bunlardan iki tanesi doğruysa üçüncüsü yanlıştır demektir.⁵³ Baktığımızda üç önerme de hayatidir. Hiçbirini atamıyoruz. Birini diğerine tercih edemiyoruz. Ateist düşünürler bunda bir çelişki olduğunu bunların çelişik olmaları noktasında da Tanrı'nın olmadığını ileri sürmektedirler. Mackie ve benzer düşünürler "Tanrı vardır" önermesi ile kötülüğün varlığını veya Covid-19 varlığını çelişik kabul etmektedirler. Bunlara karşın teistik cevaplar mealen iyi bir varlığın kötülüğü kaldıracağı iddiasını ileri sürmüşlerdir.

Mantıksal kötülük yaklaşımı evrendeki kötülüğü merkeze alarak, iyi ve güçlü olan bir Tanrı tasavvurunu çelişik bulur. Bu inancı akıl dışı ve imkansız

⁵⁰ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 36.

⁵¹ Albert Camus, *Düşüş*, çev. Yalçın Turan (İstanbul: Varlık Yayınları, 1993), 94.

⁵² Yasa, "Kötülük Sorunu", 198.

⁵³ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 38.

kabul eder. Mantıksal kötülük problemi bu türlü genellikle aşağıdaki türden bir akıl yürütme ile ortaya çıkar.⁵⁴ Tanrı her yönüyle tamamen iyidir, Tanrı her şeye güç yetirendir ve kötülük vardır. Bu önermelerin hepsi aynı kişiler tarafından aynı anda kabulü söz konusu değildir. Üç önermenin üçü birden aynı anda aynı kişilerce kabul edilemez. Bunlar arasında da iki tanesini bir araya getirirsek birbiriyle örtüşen “Tanrı her şeye gücü yetendir ve tamamen iyidir” şeklinde yeni bir önerme meydana gelir. Buna karşılık “kötülük vardır” önermesi konumlandırılmaktadır. Böylece söz konusu önermeler iki şıka indirilmiş oluyor. Ancak bu ikisi arasında da çelişki olduğunu savunanlar bulunmaktadır.⁵⁵ Bu da başka bir yaklaşım tarzıdır. Tanrı herşeye gücü yetendir ve tamamen iyidir buna karşın Covid-19 vardır. Bu senaryoda da Tanrı ve Covid-19 karşı karşıya getirilmektedir. Bunlardan birisinin doğruluğu ifade edilirken diğerinin yanlış olduğunun kabul edilmesi istenmektedir. Burada yine Alvin Plantiga’nın ‘özgür irade savunusu’ cevap olarak ön plana çıkmaktadır.

2.3. Covid-19 ve Delilci Kötülük Problemi

Covid-19 bağlamında, delilci kötülük yaklaşımını savunmak bir noktada mantıksal kötülük probleminin tutarsızlığını ya da yetersizliğini gündeme getirmiştir. İşte bu noktada kötülük problemini teizm karşı somut bir kanıt olarak kullanan eleştircilerin hepsi kötülük ile teistik Tanrı inancı arasında bir tutarsızlık olduğu iddiasında bulunmaz. Bir kısım eleştirciler, kötülüğün Tanrı inancını mantıken imkânsız kılmayabileceğini teistlerle birlikte kabul etmektedirler. Ne var ki kötülük veya kötülüğün miktarı, onlara göre, Tanrı’nın varlığını imkânsız yapmamakla birlikte, onu olasılık dışı, veya makul olmayan bir inanç haline getirmektedir.

Teistlere göre Tanrı’nın evrende yarattığı salgın hastalık ne amaçsızdır, ne de nedensizdir, bir hikmete binaen meydana gelmiştir.⁵⁶ Bu delilin öncüleri Cornman, James ve Keith Lehrer kabul edilmektedir. Bunların delilci kötülük problemi teorileri şu şekildedir: Bütün yönleriyle iyi, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve duyguları olan varlıkların yaşadığı bir dünya yaratsaydınız, nasıl

⁵⁴ Manafov, *Kötülük Problemi ve Teodise*, 51.

⁵⁵ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 39.

⁵⁶ Yasa, “*Kötülük Sorunu*”, 201.

bir dünya yaratırdınız? Her şeye gücü yeten biri olarak, o zaman tüm mümkün dünyaların en iyisini, yani mümkün olan en az miktarda kötülük içeren dünyayı yaratırsınız.⁵⁷ Ya da Covid-19'un olmadığı bir dünya yaratırdınız. Diyerek sordukları sorulara kendileri cevap vermişlerdir. Soruyu kendileri sorup cevabı da kendileri verdiği için herhangi bir cevap vermeye de gerek kalmamaktadır. Matematikçi ve filozof olan Blaise Pascal 'Kumarbaz Argümanı' olarak bilinen, Tanrının varoluşuna ilişkin bir kanıt sağlamak yerine, akıllı bir kumarbazın Tanrı'nın var olduğu alternatifine oynamasının daha mantıklı olduğunu söyleyerek agnostik bir yaklaşım sergiler.⁵⁸

Farabi ise teistlerin Tanrı anlayışını şöyle özetler: "Tanrı, her şeyin kendi irade ve kudretine bağlı, inayet ve hikmet sahibi, sonsuz merhameti olan, yarattıkları için daima hayır ve iyilik dileyen bir yaratıcı olarak kabul ederler".⁵⁹ Farabının tanımına göre Covid-19 bizim için hayır ve iyilik barındıran bir vakıdır demektedir. Aşağıda da filozoflar olayı şu şekilde delillendirmişlerdir:

1. Tanrı, her yönüyle iyi, her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten ise, mantıken mümkün olan dünyaların en iyisini yaratır.
2. İçinde yaşadığımız bu dünya, mantıken mümkün olan dünyaların en iyisi gibi gözüküyor.
3. Bu durumda ki bir dünyayı, her şeyi bilen, her yönüyle iyi, her şeyi güç yetiren bir Tanrı'nın yaratmış olması muhtemel gözükmemektedir.

William L. Rowe'a göre delilci kötülük problemi, "dünyamızdaki kötülüğün çeşitliliği ve bolluğunun belki, Tanrı'nın varlığı ile mantıken tutarsız değilse de yine de teistik Tanrı'nın var olmadığı inancı için rasyonel destek sağladığını savunan" bir kötülük problemi biçimidir.⁶⁰ Şeklinde de ilginç sayılabilecek bir yaklaşım getirmektedir. Delilci kötülük problemi olarak formüle edenlerden ve savunucularından biri olan ateist filozof Michel Martin prob-

⁵⁷ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 57.

⁵⁸ Nigel Warburton, *Felsefeye Giriş* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 34.

⁵⁹ Necip Taylan, *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri* (İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 135.

⁶⁰ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 64.

lemi şöyle ifade eder. Aşağıdaki önermeler genellikle herkesçe kabul gören önermelerdir.

Tanrı her şeye gücü yetendir.

Tanrı en iyi olandır.

Büyük oranda kötülük vardır.

Ateist Michel Martin büyük oranda kötülüğün mantıksal olarak zorunlu olmadığı ve Tanrı'nın büyük oranda kötülüğü kabul edebilmesi için yeterli sebeplerinin olmadığı düşüncesinden hareket ederek kötülüğün de olmaması gerektiği sonucuna varır. Oysa kötülük vardır ve onu inkâr edemediğimize göre, Martin'e göre mutlak iyi olan ve her şeye gücü yeten Tanrı'nın var olduğunu inkâr etmemiz gerekir, diyerek inançsızlığına bunu delil olarak ileri sürmektedir. Daha çok ateist filozofların kabul ettiği bu delil 'muhtemel senaryolar' olduğundan onlarında kesin budur diyemedikleri bir durum söz konusudur. Yani değişik olasılıkları mümkün kılmaktadır. Kısaca delilci kötülük problemi ikna edici bir yönü bulunmamakla birlikte soru işaretleri barındırmaktadır. O da Covid-19'a tartışmalı bir yaklaşım getirmiştir.

Sonuç

Covid-19 bağlamında kötülük problemi ve çeşitleri sonuçları bakımından kolay çözülebilecek bir konu değildir. Tarihin değişik dönemlerinde meydana gelen ister doğal olaylar isterse de insan ürünü hastalıkların meydana gelmesi sonucunda değişik isimlendirmeler yapılmış olsa da konu bütünlüğü aynıdır. İster doğal kötülük denilsin ister ahlaki kötülük ya da metafizik kötülük denilsin yaklaşım farkından başka bir problem söz konusu değildir. Bu problemin çözüm önerilerini ontolojik olarak değerlendirenler de vardır. Ancak biz epistemolojik olduğumuz kanaatindeyiz. Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 sonuçları itibariyle kötülük problemini, Tanrı'nın varlığı ve dinlerin mahiyetini tekrar tartışma konusu yapmıştır. Bütün bu tartışmalar ile birlikte ateistlere kesin bir delil sunmamakla birlikte, teistlere de tam bir çıkış yolu vermemektedir. Genel olarak teistler teodise bağlamında kötülüğün varlığı iyiliğin yokluğu şeklinde bir çıkış ararken, özgür irade savunusunu da dikkate değerdir. Ateistler ise Tanrının yokluğu penceresinden işe yaklaşmaktadır. Her iki yaklaşımın bakış açıları göz önünde bulundurulduğunda bu argüman-

lar kimseye bir zafer sunmamaktadır. Her iki yaklaşım için bir tartışma alanı yaratmaktadır. Bu tartışmalarının da devam edeceğini öngörebiliriz. Din felsefesinin de temel konularından biri olarak varlığını devam ettirecektir. Çünkü bu alan inanan için bazen imanın kuvvetlenmesi konusunda motivasyon sağlarken, ateist için Tanrıtanımazlığına delil bulma konusunda tartışma vesilesidir.

Günümüz için konuşacak olursak, Coronavirüs salgını dünyada kötülük problemi tartışmalarını tekrar alevlendirmiştir. Bu bağlamda Covid-19 salgını, sadece doğal kötülük bağlamında değerlendirilemez. Zira ahlaki yönü de söz konusudur. Çünkü hastalığın insanlar arasında yayılması, diğer insanların tedbirsizliği ve dikkatsizliğinden kaynaklanmaktadır. Eğer bireyler, maske takmak gibi bir fiili icra eder ve bu konudaki sorumluluklarını yerine getirir ve diğer tedbirleri uygularlarsa bu durumda hastalığın bulaşması en aza inmiş olacaktır. Nitekim hasta olan birisinin dikkat etmeyip başkasına bulaştırması kul hakkı olarak değerlendirilmektedir. Böylece hasta bireylerin sorumluluklarını yerine getirmesi, diğer insanların hasta olmamasına ve acı çekmemesine neden olacaktır. Diğer bir ifadeyle sorumluluğu yerine getirmek, ahlaki kötülüğe engel olacaktır. Dolayısıyla burada Tanrı'yı suçlamak sorumluluktan kaçmaktır. İnsanoğlu kendi eksikliğine-kusuruna bahane üretmektedir.

Biz de bu makalemizde kötülük probleminin çeşitlerini ve değişik isimlendirmeleri konusunda bazı temel tezleri farklı yaklaşımları Covid-19 bağlamında dikkatinize sunduk.

Kaynakça

- Akdağ, Özcan. "İbn Meymun'a Göre Kötülük Sorunu," *Felsefe Dünyası*, (2017), 149-163.
- Akdağ, Özcan. "Kötülük Sorunu ve Teodise", *The Journal of Academic Social Science Studies*, (Ocak 2015), 473-480.
- Albayrak, Mevlüt. *İbn sina ve Alfred North Whitehead Açısından Tanrı- Alem İlişkisi ve Kötülük Problemi*. Isparta: Fakülte Kitapevi Yayınları, 1. Basım, 2001.
- Arıcan, Musa Kazım. *Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 2004.

- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İzmir: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. Basım, 1999.
- Aydın, Mehmet S. *Tanrı-Ahlak İlişkisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1990.
- Bayındır, Ahmet. "Koronavirüs (Covid-19) Süreci Bağlamında Kötülük Problemine "Holistik Bakış" ve "Sözde Problem" Yaklaşımı", *Turkish Studies*, (Ağustos 2020), 179-188.
- Camus, Albert. *Düşüş*. çev. Yalçın Turan. İstanbul: Varlık Yayınları, 1993.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 6. Basım, 2005.
- Evans, C. Stephen - Manis, R. Zachary. *Din Felsefesi İman Üzerine Rasyonel Düşünme*. çev. Ferhat Akdemir. Ankara: Elis Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Garaudy, Roger. *Medeniyetler Diyalogu*. çev. Cemal Aydın. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Gusdorf, Georges. *İnsan ve Tanrı*. çev. Zeki Özcan. Bursa: Emin Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Manafov, Rafiz. *John Hick'in Din Felsefesinde Kötülük Problemi ve Teodise*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 2007.
- Özcan, Zeki. *Agustinus'ta Tanrı ve Yaratma*. Bursa: Alfa Yayınları, 1. Basım, 1999.
- Özdemir, Metin. *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*, İstanbul: Furkan Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Taylan, Necip. *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*. İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2013.
- Topaloğlu, Aydın. *Ateizm ve Eleştirisi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2002.
- Türkben, Yaşar. "Kötülük Problemi: Gazali-Swinburne Mukayesesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/21, (Ocak-Haziran 2009), 89-109.
- Warburton, Nigel. *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1. Basım,

2000.

Yaran, Cafer Sadık. *Kötülük ve Teodise: Batı ve İslam Din Felsefelerinde "Kötülük Problemi" ve Teistik Çözümler*. Ankara: Vadi Yayınları, 1. Basım, 1997.

Yasa, Metin. "Kötülük Sorunu". *Din Felsefesi*. ed. Recep Kılıç - Mehmet Sait Reçber. Ankara: Grafiker Yayınları, 3. Basım, 2018.

Yasa, Metin. *Tanrı ve Kötülük*, Ankara: Elis Yayınları, 3. Basım, 2016.